

Sterkt lag: Mange er med på laget når Tone Johansen (foran) skal koordinere arbeidet med retningslinjer mot seksuelle overgrep i Sortland kommune: Fra v. Kjellrun Olaussen, Berit Voktor, Robert Larsen, Sture Jacobsen, Marthe Solbakken og Heidi Regine Johnsen i ulike roller.

«Si det til noen»

Det tause får ord i Sortland kommune.

REPORTASJE - Hvem er det greit å være kjærester med? Marthe Solbakken blar fram et bilde på Ipad-en og peker. - En ung og en gammel? Har de lov til å være kjærester med hverandre, tror du?

TEKST OG FOTO: Tone Øiern

Bor du i Vesterålen og har en utviklingshemming har du nok møtt Marthe og spørsmålene hennes, enten du deltar på kursene som hun holder eller dere har enesamtaler ved barne- og voksenhabiliteringsteamet til Nordlands-sykehuset Vesterålen på Stokmarknes.

Er du fra Sortland kan det nok tenkes at du er spesielt vant til å snakke om kropp, seksualitet og hva som er greit og ikke greit, godt og ikke godt. Hos helse-søster, i barnehagen eller på skolen.

Blå by fikk nye innbyggere
Sortland er kjent for de luftige

brospennene som på 70-tallet samlet flere øysamfunn i Vesterålen til ett rike, med den blåmalte byen ved sundet – Sortland by – som karakteristisk knutepunkt. Viktige hendelser i kommunen er også at den på starten av 90-tallet ble beriket med nye innbyggere i kjølvannet av HVPU-reformen. Da tilbød Sortland kommune seg å bli vertskommune for tidligere beboere fra institusjonen Håløygtunet. Måten kommunen utformet boliger og arbeidsmarkedstiltak på, vakte oppsikt. På det meste huset og ytte kommunen tjenester til 25-30 beboere med psykisk utviklingshemming fra andre kommuner. Som andre sortlendinger med behov for bolig og oppfølging,

bor de i samlokaliserte boliger og får tjenester av Miljøtjenesten. Fremdeles har Sortland noen voksne innbyggere med denne bakgrunnen.

Klok av skade

- Seksuelle overgrep rammer personer med utviklingshemming hyppigere enn andre. Vi var ikke noe unntak, sier helse- og omsorgsleder Sture Jacobsen. Kommunens ansatte opplevde på nært hold hvor sårbare og utsatte personer i gruppen kan være, og hvor galt det kan gå når overgrepene ikke kommer fram i lyset og blir godt nok håndtert.

– Skadevirkninger er noe mange må leve med gjennom hele livet. De

Åpent øye: - Viktigere enn kunnskap er å tørre å ha øye for muligheter for at overgrep skjer, sier helse- og omsorgsleder Sture Jacobsen på Sortland.

Æ E MÆ: Robert Larsens motto slår godt an på skolebesøk.

medfører også store kostnader for miljøet mennesker skal leve i og er ressurskrevende for kommunen.

Dette er en del av bakgrunnen for at seksuelle overgrep de siste 10 årene er satt på kartet i Sortland, med hjelp av Marthe Solbakken og en haug andre like engasjerte fagfolk i og utenfor kommunen.

Kultur for seksuelt helsevern

Utfordringer med å håndtere seksuelle overgrep førte veiledere fra Institutt for klinisk sexologi og terapi i kontakt med kommunen. De introduserte sitt fag for lydhøre lokale fagfolk, deriblant helse- og omsorgssjefen selv.

– Etter hvert oppsto et fagmiljø med god kunnskap på området seksuell helse, forteller Sture Jacobsen. – Men minst like viktig som kunnskap, var nok at vi våget å tro at overgrep og krenkelser faktisk kan finne sted.

I 2011 fikk kommunen ekstra drahjelp fra Fylkesmannen i Nordland til å starte «Prosjekt forebygging av seksuelle overgrep» med en mengde tiltak

som befolkningen møtes med fra de er nyfødte til de er ferdige med videregående skole. Målet er å redusere omfanget av seksuelle overgrep og gi tidlig og relevant hjelp til personer som rammes.

Æ E MÆ og KIS

Tiltakene overfor barn og unge i kommunen er det helsesøster Berit Voktor og pedagog Robert Larsen som står for. Blant annet oppsøker de alle skoleelever i 7. klasse med undervisningsbolken Æ E MÆ som skal fremme kunnskap om og trygghet på egen kropp og seksualitet, samt mot til å si fra. Et liknende opplegg gjennomføres i barnehagene.

Helsepedagog Robert Larsen er kursleder og ikke i tvil om at kursene nytter.

– Når ungdom får denne kunnskapen tar de gode seksuelle valg, og ofte debuterer de senere seksuelt, sier han.

Helsesøster Berit Voktor erfarer at opplegget treffer personer med ugrie opplevelser bak seg.

– Undervisningen både i barnehage og skole fører til at ting kommer til overflaten. I kjølvannet av Æ E MÆ får

vi tilbakemeldinger om at barnehagebarn og elever har fortalt om overgrep: Fordi de har fått ord og begreper om hva det gjelder, fordi de har lært at de skal si det til noen, og ikke selv føler skyld for hendelser.

Som alle andre deltar også elever med utviklingshemming i denne undervisningen. Som en styrking av det lokale tilbudet arrangerer Marthe Solbakken i habiliteringsteamet kurs om kropp, identitet og seksualitet (KIS), spesielt rettet mot ungdom med utviklingshemming. Målet med dette kurset er at ungdom med utviklingshemming skal utvikle et godt forhold til sin egen seksualitet og at overgrep skal forebygges. Et ledd i KIS-samtalene er å gå gjennom hvem hver enkelt skal snakke med hvis noen gjør noe med deltakeren som han eller hun ikke liker.

Fordel å være i forkant

Marthe Solbakken har arbeidet med barn og voksne med utviklingshemming siden 1991 og har tatt en toårig utdanning som sexologisk rådgiver. Det

Helsesøster tar tak: – Undervisning om kropp og seksualitet i barnehage og skole fører overgrep og krenkelser opp til overflaten, sier helsesøster Berit Voktor.

Sexologisk veileder Marthe Solbakken i habiliteringsteamet tar konkrete utgangspunkt for undervisningen.

er hun som tar imot de av pasientene som henvises til habiliteringsteamet til Nordlandssykehuset Vesterålen på grunn av utfordrende seksuell atferd og spørsmål knyttet til seksuell helse.

Kursvirksomheten som startet i 2011 tilbys alle teamets brukere:

– Vi tar opp hva som er privat, og hva som ikke er det, å kose med seg selv, å ha eller venn eller kjæreste, hva

man gjør med en venn og hva med en kjæreste. Mange trenger – og får – begreper om anatomi. Mangler du kunnskap om kroppen og om egne og andres grenser, har du større risiko for både å bli utsatt for og selv begå seksuelle overgrep, sier kurslederen. Ifølge Marthe Solbakken medvirker kursene, sammen med personale og pårørendes økte oppmerksomhet om temaet, til at utfordrende seksuell atferd nå fanges opp tidligere enn før: – Det lønner seg å være i forkant.

Hjelp til å gå videre

Hvordan skal en ansatt eller privatperson i Sortland kommune gå fram hvis han får kunnskap om et seksuelt overgrep? Allerede i 2008 hadde kommunen ferdig interne «retningslinjer for rapportering og behandling av mulige og mistenkte seksuelle overgrep» som beskriver hvilken framgangsmåte som skal følges i slike saker. Informasjon og retningslinjene er forkynt, blant annet gjennom et todagers kurs om barn, seksualitet og seksuelle overgrep som 500 kommunalt ansatte har deltatt i. Krisepermer basert på de interne retningslinjene finnes i alle barnehager og skoler.

I 2012 ble personer og etater som har ulikt ansvar i sakene samlet i et konsultasjonsteam ved seksuelle overgrep mot barn. Teamet kan brukes av privatpersoner eller ansatte som er usikre på om barn blir utsatt for seksuelle overgrep eller ikke. Til sammen har deltakerne god kunnskap om hvilke instanser som har ansvar i slike saker. Blant annet er politiet representert i teamet. Det behandler alle saker anonymt.

Til nå har kommunen hentet inn ekstern kompetanse fra habiliteringstjenesten dersom sakene gjelder voksne med utviklingshemming, men i disse dager arbeider kommunen med å forsterke teamets kompetanse, slik at det også kan behandle saker der personer med utviklingshemming er involvert.

Grunnmuren er lagt

Forsterkningen av konsultasjonsteamet er ett av flere tiltak som kommer i stand i kommunen i 2015. Et eget prosjekt skal implementere retningslinjer som spesielt →

Begynner i boligene: Tone Johansen i Miljøtjenesten har ansvar for implementering av Bufdir's retningslinjer ved seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming i Sortland.

skal gjelde seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming i kommunen. Etter vedtak skal dette dokumentet ta utgangspunktet i nye retningslinjer med tilhørende veileder utviklet av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, ved siden av selvfølgelig å trekke veksler på de tidligere erfaringene med interne retningslinjer, krisepermer, konsultasjonsteam for barn og unge og omfattende kursingen av ansatte i kommunen.

Tone Johansen fra Miljøtjenesten i kommunen har ansvaret for implementeringsarbeidet, i samarbeid med en arbeidsgruppe. Hun synes at de langt på vei kommer til dekket bord.

– Tiltakene som kommunen har allerede har fått «på stell» er i tråd med anbefalingene i Bufdir's retningslinjer, sier hun.

Fokus på observasjoner

Tone Johansen er vernepleier og jobber til daglig i Miljøtjenesten med oppfølging av beboere i samlokaliserte boliger. Det er blant de 150 ansatte her at implementeringen skal ha utgangspunkt, blant annet ved at de skal gjennomgå obligatoriske kurs om innholdet i retningslinjene.

– Overfor brukerne skal vi fortsette å tilby kurstilbudet i regi av habiliteringstjenesten. I tillegg skal vi kartlegge sårbarhetsfaktorer knyttet til brukeren, risikofaktorer knyttet til bomiljø, gjøre personlige trygghetsvurderinger og utarbeide personlige trygghetsplaner med utgangspunkt i verktøyet Sikring mot overgrep av utviklingshemmede (SUMO), forteller Johansen. Koordinatoren håper at resultatet vil være at medarbeiderne har enda høyere beredskap på å fange opp tegn på seksuelle overgrep.

– Retningslinjene fra Bufdir inneholder en god sjekkliste som kan være nyttig å gjennomgå under kurs. Vold og seksuelle overgrep som ikke oppdages, kan ikke stoppes. Det viktigste er å «ha oppe» at overgrep kan skje, sier Tone Johansen. Å henge opp en godt synlig plakate om hvor ansatte eller privatpersoner skal henvende seg ved mistanke, vil også være en påminning om at vi skal ha høy beredskap.

Hvem gjør hva

I regi av prosjektet skal det også utarbeides en oversikt over kontaktpersoner og instanser i og utenfor kommunen med beskrivelser av hvilket ansvar hver av dem har ved overgrep overfor personer med utviklingshemming. Det gjelder politi, legevakt, Statens Barnehus, og habiliteringstjenesten.

– Bufdir's retningslinjener foreslår at det opprettes ressursteam eller overgrepsteam i kommunen, tilsvarende konsultasjonsteamet hos oss. Vårt kompetanseteam skal derfor forsterkes med kompetanse om utviklingshemming.

Kommunene må gjøre jobben

Helse- og omsorgsleder Sture Jacobsen lar sjelden en sjanse gå fra seg for å markedsføre tiltakene kommunen gjør for å begrense seksuelle overgrep, både overfor barn og unge og personer med utviklingshemming. Han er overbevist om at befolkningen på Sortland har langt flere ord for å si fra om overgrep og krenkelser enn tidligere: – Hvis vi skal lykkes i oppfølging av et overgrep, må den som er utsatt kunne si fra, sier han.

– Hvis du ikke har begreper for det som har skjedd deg: hvordan kan du da

FAKTA

Retningslinjer ved seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming

-Seksuelle overgrep omfatter fysiske og/eller psykisk krenkelse av seksuell integritet. Noen ganger er det opplagt at det dreier seg om overgrep, andre ganger er man i tvil. Iverksett retningslinjene også ved tvil.

–Retningslinjene skal sikre at den som kan ha vært utsatt for seksuelle overgrep blir ivaretatt og fulgt opp på en god måte. Når du som ansatt får kjennskap til mulige overgrep, har du et selvstendig ansvar for å melde dette videre. Retningslinjene skal også sikre at ansatte som mistenker eller hører om mistanke om overgrep får hjelp til å håndtere dette.

–Det er viktig å begrense hvor mange som får informasjon om overgrepet. Samtidig er det viktig å dele informasjon for å stoppe overgrep på andre arenaer eller mot andre personer. Det er ansvarlig leders oppgave å vurdere hvilken informasjon som skal gis, og hvem som skal få denne, eventuelt i samarbeid med politiet. Ansatte har taushetssplikt om informasjon de får i saken.

–Alle ansatte skal vite hvor perm med retningslinjene befinner seg til enhver tid, og de skal være kjent med innholdet. Plakaten om retningslinjene skal henge på kontor, personalbase, administrasjon og lignende.

si fra? De forebyggende og helsefremmende innsatsene vi har gjennomført de seneste årene handler om å normalisere seksualitet og gi folk et vokabular. Deretter skal det være rutiner og gode samarbeidslinjer mellom fagfolk.

– Suksessen med å bekjempe seksuelle overgrep beror aller mest på hva vi gjør i kommunen. Ingen kan vente at noen gjør det for oss.

Hva gjør politiet?

«Politioppgaver overlates til politi», står det i Barne- ungdoms- og familiedirektoratets retningslinjer ved seksuelle overgrep mot personer med utviklingshemming. Men hvordan jobber politiet med overgrepssaker mot personer med utviklingshemming? Vi spurte politibetjent Heidi Regine Johnsen. Heidi har som oppgave å ta avhør av sårbare personer i Midtre Hålogaland Politidistrikt. Til daglig jobber hun ved Sortland

lensmannskontor. Her deltar hun også i kommunens konsultasjonsteam som formidler kunnskap til ansatte og privatpersoner om hvordan politiet og andre arbeider ved seksuelle overgrep eller mistanke om det.

– Politiet arbeider ulikt i akutte overgrepssituasjoner og ved mistanke om overgrep. I akutt-tilfellene skal det settes i verk ransaker, pågripelser og legeundersøkelser av både overgrepsuttatt og mulig overgriper. Alt skal skje så raskt som mulig for å sikre bevis. I saker der miljøtjeneste, pårørende eller skole melder om mistanke, er det en lengre prosess som starter med at det gjøres undersøkelser og innkalles til vitneavhør. Hvis du er vitne, er det en fordel om du har notert konkrete fakta, som tid og sted. Hvis du siterer den antatt fornærmede, kan det være en fordel å ha ført en logg som gjengir ordrett hva vedkommende sier. La ham eller henne fortelle fritt uten press eller påvirkning fra andre.

Deretter opprettes det sak og tilrettelagt avhør av den fornærmede berammes. Tilrettelagte avhør er en ny betegnelse for avhør av barn, utviklingshemmede og personer med tilsvarende funksjonsnedsettelse, der en blant annet skal sikre at det brukes avhørsteknikker som er tilpasset disse gruppene. Etter et nytt regelverk for slike avhør skal første avhør som hovedregel tas uten at mistenkte blir siktet eller varslet; dette vil trolig senke terskelen for å melde fra til politiet og minske risikoen for at barn og sårbare voksne blir utsatt for nye overgrep og trusler i tiden mellom anmeldelse og avhør.

De som skal følge et tilrettelagt avhør er politijurist, fornærmedes bistandsadvokat, forsvarer, etterforsker og en habil verge. Avhøret finner som regel sted i et av Statens Barnehus. I rommet skal bare avhører, fornærmede og en tiltroperson være til stede; de andre kan følge avhøret på video. Etter nye bestemmelser som trår i kraft 1.oktober 2015 er politiet pålagt å iverksette avhøret innen en uke fra varslingen/anmeldelsen.

– Vi prøver å få det til så raskt som praktisk mulig i forhold til å innkalle alle personene jeg nevnte, skaffe flybilletter osv. En slik sak har høy prioritet.

FAKTA

Retningslinjer ved mistanke om seksuelle overgrep

– En mistanke kan for eksempel baseres på at du legger merke til fysiske tegn eller endringer i en persons oppførsel som kan tolkes som et symptom på at han eller hun er utsatt for seksuelle overgrep. Et annet eksempel er observasjon av at en ansatt eller andre bryter intimitetsgrenser, eller har seksualisert atferd som virker påfallende. Det kan også være når en person forteller om eller gir hint om at overgrep kan ha funnet sted.

– Ved mistanke om seksuelle overgrep er enhver ansatt forpliktet til umiddelbart å melde fra til ansvarlig leder. Hvis mistenkte er leder, meldes det fra til ledernivå høyere enn den som er mistenkt. Ansvarlig leder har ansvar for at den utsatte blir ivaretatt og fulgt opp enten saken blir anmeldt eller ikke.

– Dersom det er tvil om hvordan en mistanke om seksuelle overgrep skal håndteres skal virksomhetsleder/daglig leder, i samråd med øverste ledelse, kontakte politiet/Statens Barnehus for en vurdering. Saken kan diskuteres med dem uten at man trenger å oppgi navn på dem man mistenker er berørt eller involvert i saken.

– Hvordan avhøres personer med utviklingshemming?

– I regelen er det bare polititjenestefolk med videreutdanning fra politihøgskolen om skal foreta tilrettelagte avhør av barn og personer med utviklingshemming. Avhøret skal ledes av politijurister. Et viktig mål er å få en fri forklaring. Metoden er såkalte sekvensielle avhør, som starter med en kontaktetableringsfase og fortsetter over andre, spissere faser. Det gjelder også å ha kartlagt mest mulig på forhånd. For eksempel vil bilder av steder være en god støtte i avhøret av personer som fungerer på et lavt utviklingsnivå.

– Kan du love fornærmede at dere i politiet skal stoppe overgrep eller krenkelse i framtida?

– Jeg prøver å trygge ham eller henne på at vi skal gjøre så godt vi kan for å få slutt på det han eller hun har fortalt. Jeg pleier å si at «Ingen skal være nødt til å oppleve det du har fortalt nå.»

FAKTA

Retningslinjer ved akutt situasjon

– «Akutt med nærhet i tid» kan være når du blir vitne til at det blir begått seksuelt overgrep. Et annet eksempel er når en person forteller, eller at det er fysiske tegn på, at han eller hun nettopp har blitt utsatt for et seksuelt overgrep.

– «Akutt med fare for gjentakelse» er der dere får mistanke om, eller det blir rapportert overgrep som for så vidt kan ligge tilbake i tid, men hvor offeret er i ferd med å sette seg i en situasjon hvor faren for nye overgrep er overhengende.

– Ved kjennskap til seksuelle overgrep er ansatte forpliktet til umiddelbart å melde fra til ansvarlig leder. Du skal varsle ansvarlig leder så fort som mulig. Ansvarlig leder skal varsle politiet. Hvis kontakt med nærmeste leder ikke er mulig å få til umiddelbart eller er hensiktsmessig, ta kontakt med ledernivået over eller politiet. Ansvarlig leder har ansvar for at den utsatte blir ivaretatt og fulgt opp enten saken blir anmeldt eller ikke. Informer de som trenger å vite om dette, for å kunne ivareta personen.

Dette er utdrag fra Bufdirs retningslinjer og veileder ved seksuelle overgrep mot voksne med utviklingshemming. Disse finner du på nettsiden **vernmotovergrep.no**

Fri fortelling: Målet med et avhør er at man skal få fram en mest mulig fri fortelling, sier Heidi Regine Johnsen, politibetjent ved Midtre Hålogaland politidistrikt.